

Martin Ehl **Třetí dekáda**

O životě, politice a lidech mezi Bruselem a Gazpromem

– 1989 – – – 2000 – – – 2010 – – – 2020 – – – 2030 – –

Když vidím pod článkem jméno Martin Ehl, vím, že mám přestat listovat novinami a začít číst. V Česku nenajdeme mnoho novinářů, kteří dokážou věcně a zasvěceně psát o střední a východní Evropě. Tím spíše jsem uvítal informaci, že vychází Ehlova kniha věnující se prostoru, který trefně popsal jako místo mezi Bruselem a Gazpromem.

Martin Ehl v knize využívá své bohaté zkušenosti ze zahraničních cest, přináší fakta, statistiky či osobní postřehy, které nám přibližují střední Evropu, Balkán nebo Pobaltí. S těmito oblastmi jsme propojeni krevním oběhem a mnohdy nám nedochází, že události třeba v Estonsku jsou pro nás důležitější než mnohé tolik rozebírané momenty ve Spojených státech.

Ekonomická krize urychlila řadu nepříjemných jevů, jako jsou například nárůst nacionalismu, xenofobie či větší ambice Ruska. To vše bude ovlivňovat celý náš region a je nutné se na to připravit. Kniha Martina Ehla nám v orientaci rozhodně může pomoci, a to i tehdy, když se jeho názory nepotkají s těmi čtenářovými.

Erik Tabery

šéfredaktor týdeníku Respekt

Kniha Martina Ehla nabízí zájemcům o dění ve střední Evropě podobně intenzivní a hluboký vhled, jaký svého času nabídl Ryszard Kapuscinski zájemcům o Sovětský svaz ve svém Impériu. Neinformovaní dostanou možnost zjistit, co, proč a jak utvářelo současnou podobu střední Evropy, informovaní mohou své poznatky rozšířit o řadu zajímavých a originálních detailů. Při čtení této knihy se nebudete nudit a máte šanci získat 3D obraz střední Evropy!

Michal Romancov

politolog, Metropolitní univerzita Praha

ISBN 978-80-903944-8-3

9 788090 394483

Martin Ehl
Třetí dekáda

Martin Ehl **Třetí dekáda**

O životě, politice a lidech mezi Bruselem a Gazpromem

NAKLADATELSTVÍ 65. POLE

© Martin Ehl, 2010

© 65. pole, 2010

ISBN 978-80-903944-8-3

Obsah

Třetí dekáda (<i>prolog</i>)	9
1. Mezi Bruselem a Gazpromem	17
2. Vesnice v horách	41
3. Putin v nás	45
4. Legenda	64
5. Návrat k půdě	67
6. Balkán	76
7. Olga Evropanka	83
8. Národy sobě!	85
9. Pasulj a válka	100
10. Malá dobrá čokoláda	103
11. Hodný a zlý policajt	108
12. Rudý miliardář aneb O dvou kohoutech	113
13. Východní hranice	119
14. Dvě města	122
15. V deltě	139
16. Café Moskva	141
17. Albánský prach, polská omítka a příliš mnoho rozporů	144
18. Rabotovi	162
19. Mlha nad řekou San	169
20. Na mostě	175
21. Černá díra Evropy	178
22. Střed Evropy	188
23. Zapomenutí Kašubové a ti další	191
24. Poslední zhasne světla	197
25. Raymond Rehnice	205
26. Úloha osobnosti v dějinách	208
27. O civilizačním skoku	213
28. Estonský konsenzus	219
Tajemství jablečného závinu (<i>epilog</i>)	228

Kláře

Třetí dekáda

I.

K sarkofágu prezidenta Lecha Kaczyńskiego a jeho ženy Marie vede cesta přes malou branku vedle hlavního vchodu wawelské katedrály v Krakově. Dlouhou frontu, skrývající se ve stínu katedrály před ostrým ranním letním sluncem, ihned po otevření nečekaně rychle a snadno pohltí schody do betonové díry, která vede do krypty. Žvatlání fronty postupně umlká a její had se kroutí asi třicet metrů podzemím kolem ocelové rakve s maršálkem Józefem Pilsudským k mramorovému hranatému sarkofágu prezidentského páru. U něj se lidé snaží alespoň na chvíli zpomalit, pohládít ho. Někteří ho i políbí. Fotografování je zakázáno.

„Krakov má další atrakci,“ slyším venku hlas jednoho z návštěvníků. Je členem organizované skupiny z města Białystok na východě Polska. Skupinu vede vysoký mladý kněz, který poznámku buď přeslechl, nebo dělá, že ji neslyšel.

Volební rok 2010 měl být v zemích mezi Bruselem a Gazpromem napínavý a zajímavý i bez leteckého neštěstí, při němž v dubnu zahynula část polské politické reprezentace včetně prezidenta Lecha Kaczyńskiego a jeho ženy. Krutou ironií osudu se tak stalo cestou na vzpomínkovou slavnost do Katyně, kde byla Sověty zavražděna předválečná polská elita. Polské prezidentské volby se tak konaly dříve, těsně po volbách parlamentních v Česku a na Slovensku a jen dva měsíce po volbách v Maďarsku.

Původně jsem si myslel, že určujícími fenomény voleb roku 2010 budou populismus a nacionalismus. Jenže se k nim přidaly ještě dopady finanční krize a odstrašující role

Řecka. A také mladí voliči, facebooková generace lidí narozených už po pádu socialismu, kteří vyrostli bez mindráků a měli možnost poprvé jít volit. Výsledek byl úplně jiný, než se čekalo.

Rok 2010 byl a je v mnohém jiný, vlastně srovnatelný s rokem 1989, i když se neodehrává žádná viditelná revoluce. Tedy vlastně právě proto. Historie v zemích mezi Baltem a Jadranem zpomalila své tempo, které bylo po roce 1989 téměř sprinterské.

Proč je rok 2010 historický a přelomový?

Demokracií a volným trhem unavení Maďaři si zvolili poprvé od roku 1989 vládu jedné strany – konzervativců, slibujících silnou roli státu a nevraživých vůči cizímu kapitálu.

Slováci poslali do politického důchodu tvůrce jejich nezávislého státu Vladimíra Mečiara a zároveň odmítli vládu populistů a nacionalistů.

Lotyšši přečkali drastické dopady krize, aniž by svrhli vládu, která sebrala státním zaměstnancům třetinu mzdy.

Do maďarského parlamentu se nedostala ani jedna z liberálních stran, které byly hnacím motorem změn v roce 1989 a krátce po něm.

Estonci přes dopady ekonomické krize splnili kritéria pro zavedení eura a začali celonárodní debatu o tom, co bude dalším strategickým cílem země.

Poláci odmítli zvolit prezidentem národního konzervativce Jaroslawa Kaczyńskiego a zvolili jím liberálního konzervativce Bronislawa Komorowského.

Srbové mohou opět cestovat téměř po celé Evropě bez složitých procedur.

Mezinárodní soudní dvůr v Haagu potvrdil, že vyhlášení nezávislosti Kosova se neprotiví mezinárodnímu právu.

Českým premiérem se stal do skandálů nenamočený suchar, vicepremiérem zejména u mladých dívek oblíbený a všemi respektovaný starý kníže.

V Polsku proběhla Europride, první evropský pochod gayů a lesbiček v postkomunistické zemi.

Postkomunistická levice nevládne v žádné zemi od Estonska po Bulharsko.

Litva má první prezidentku, Slovensko první premiérku.

Zmizeli velcí vůdci, kteří by dokázali načrtnout velké cíle budoucnosti.

Začalo třetí desetiletí, třetí dekáda rozvoje nepřerušného válkou, intervencí, okupací, rozpadem stávajícího řádu.

Lidé mezi Baltem a Jadranem prožívají nikdy nepoznanou nudu demokracie, stability a prosperity.

Rok 2010 je ve střední Evropě rokem tiché revoluce.

II.

Seděli jsme v malé kanceláři přeplněné knihami, časopisy a potišťenými papíry. Bylo to ve městě, kde se u hradu čerstvě vzpínal kamenný kůň, jemuž byly zespodu vidět pouze pohlavní orgány, a na štítu jezdce byl zobrazen znak fašistické Hlinkovy gardy z dob druhé světové války. Čerstvě se tu domlouvala vláda pod vedením sympatické blondýny. V jiném městě na severozápad odsud se formovala koalice rozpočtové odpovědnosti. A v dalším hlavním městě, na jihovýchod odsud, se staronový premiér, disponující dvoutřetinovou většinou v parlamentu, vciťoval do role monarchy, kterou mu volební výsledek nabídl.

Slovenský sociolog Martin Bútora se snažil najít odpověď na moji otázku, co se v našem regionu bude dít dál. „Vždyť my vlastně jdeme do třetího desetiletí s relativně zabezpečeným gruntem. To je zajímavá šance, která se teď začne plně projevovat, protože už nebudou spory o základní pra-

vidla,“ říká a oběma nám je jasné, že volební vlna ve čtyřech zemích Visegrádské čtyřky, která se přehnala spolu s povodněmi během jara a časného léta střední Evropou, je svým způsobem skrytou revolucí. Nikdy v moderní historii totiž státy střední Evropy, ať byly jejich tvar, rozloha a národnostní složení jakékoli, neměly více než dvacet let na to, aby se dokázaly rozvinout, aby dokázaly něco vybudovat, aby dokázaly přesvědčit své obyvatele, že jsou jejich.

Vždy je někdo nebo něco smetlo – a nejde jen o magické československé osmičky. Maďarský sociolog Attila Melegh mi nad pivem v budapeštské restauraci vysvětloval své pojetí toho, proč vlastně Maďarsko nemůže nikdy dosáhnout ekonomické prosperity. „Vždycky, když se trochu rozmohlo, přišla nějaká dějinná katastrofa, která ho zadlužila. Ono pak muselo splácet dluhy, reparace, škody. Začalo se vzmáhat, zbohatlo, a bum, přišlo to znova,“ říká Attila Melegh a odkazuje na rozpad Rakousko-Uherska, kdy Uhersko přišlo trianonským mírem o dvě třetiny území a třetinu obyvatel, potom na účast ve druhé světové válce na špatné straně, na kádárovský gulášový komunismus, růst v šedesátých letech a zadlužení později, potom opět změna režimu a teď nejnověji na populistickou hospodářskou politiku, která vedla k zadlužení státu i domácností. „Nejdůležitější číslo, které je potřeba v Maďarsku sledovat, je výše dluhu jako podíl HDP,“ říká Melegh a oči se mu za tlustými skly smějí a mává u toho rukou. Říká to trochu s nadsázkou, ale myslí to úplně vážně.

V tomto názoru, kterým se maďarští levicoví liberálové snaží vysvětlit svůj neúspěch posledních dvaceti let, Attilu Melegha podporuje i Tamás Bauer, bývalý politik a nyní profesor na univerzitě v německém Frankfurtu. „Maďaři prožívají veliké zklamání z ekonomické svobody a kapitalistické ekonomiky. Ono je přítomno všude v postkomunistických zemích, ale v Maďarsku je největší,“ pravil Bauer dva měsíce

po maďarských volbách při debatě o liberalismu, která se odehrávala v Bratislavě. „Nejhorší je, že to vyúsťuje ve zklamání z demokracie jako takové.“

Co to je za řeči? Dvacet let po změně režimu? Ale možná je maďarský případ opravdu extrémní a ukazuje, že třetí dekáda tady bude spíš opět první dekádou. Volby na jaře a v létě 2010 byly sice v mnohém přelomové, ale v zásadě byly standardní. Měly jasná pravidla. Nikdo je nezpochybňoval. V Polsku byly prezidentské volby poznamenané letickou tragédií, předvolební kampaň byla suchá až nudná. Neměla znaky mobilizace jako parlamentní volby v roce 2007, které byly ve znamení „my, nebo oni“, čili bratři Kaczyńští versus zbytek světa. To, že vyhrál Bronisław Komorowski, vcelku normální, nudný chlapík v šedivém obleku, který nevzbuzoval ani pozitivní, ani negativní emoce, je znakem toho, že nejen polská, ale celá postkomunistická společnost ušla nějakou cestu a některé záležitosti prostě nepovažuje – na rozdíl od situace před dvaceti lety – za nutné řešit.

Nemělo by to vyznít pateticky, ale věci jako svoboda vyjadřování nebo férové volby a otevřená politická soutěž nám neprijdou jako problém, ale jako samozřejmost. V minulém století to ale rozhodně nebyl normální stav.

Tento pocit výjimečné obyčejnosti se mi znovu vybavil, když jeden z mých estonských přátel začal vzpomínat na rozpad Sovětského svazu. Popisoval mi, jak v osmdesátých letech minulého století pracoval v jedné estonské státní instituci a jak se Estonci začali chystat na nezávislost. Neměli třeba ministerstvo obrany nebo zahraničí, ale bylo třeba se připravit. A tak na sklonku existence SSSR jezdili pod záminkami nejrůznějších stáží a školení do zahraničí, sbírali zkušenosti a budovali kontakty. Estonská cesta k obnovení nezávislosti byla pozvolná, ale jistá až do 20. srpna roku 1991, kdy stalinisté v Moskvě provedli puč proti Gorbačovovi. „Dnes víme, že už do Tallinnu mířily vlaky, které

nás měly deportovat na Sibiř. Z hlediska Sovětského svazu jsme dělali nelegální činnost. Bylo to buď, anebo. S deportacemi jsme v zásadě počítali," říká tento nenápadný revolucionář v horkém letním pražském slunci u sklenice dobře vychlazeného piva. Jde o vzpomínky staré jen devatenáct let, ale v létě roku 2010 se jeví jako vyprávění z třetihor. Můj estonský přítel pracuje ve vysoké funkci ve státní správě a je spokojený v nudě demokracie bez ohledu na to, že mu kvůli krizi už dva roky po sobě klesá plat.

Kamarád Christopher Walker je Američan žijící v New Yorku. Mluví docela obstojně česky, protože v Praze strávil několik let. Je ředitelem studií nevládní organizace Freedom House, která v zemích označovaných jako „v přechodu“ zkoumá svobodu slova a stav demokracie. Po našich končinách dost cestuje a je velmi dobře informovaný. Když jsem mu jednoho parného červencového odpoledne na zahrádce v centru Prahy popisoval, co se ve střední Evropě po volbách děje a že hlavní proklamovanou prioritou nových vlád je boj proti korupci, zarazil mě svou úvahou. „Vždyť máte svobodná média, o skandálech se píše a novináři za to – na rozdíl od bývalého Sovětského svazu – nejsou nijak postihováni. Tak co je tady kolem té korupce špatně?“ ptal se mě.

Nelehká otázka, a tak jsem svedl řeč na chronický problém s přetíženou justicí. A připomněl jeden případ své ženy-advokátky, který se táhl už pět let jen proto, že soudkyně se chystala do důchodu a prostě už se jím nechtěla zabývat. Nebo jeden český případ podezření z politické korupce, který se dostal k soudu po deseti letech.

Upadal jsem do pesimismu, ale Chris ne. „Všechno záleží na historické perspektivě, s jakou problém posuzuješ. Z hlediska toho, co dělám já, je za posledních třicet let ve světě v šíření demokracie a svobody obrovský pokrok," říkal. „Devadesátá léta jsou už dávno zapomenuta, a když vidíš

posledních deset let třeba na Balkáně, tak to je obrovský skok dopředu,“ říkal a mával štůskem papírů obsahujícím poslední zprávu jeho organizace.

Tak jsem ho seznámil s teorií třetí dekády a s tím, že mě znepokojuje fakt, že nyní nemáme žádný dlouhodobý cíl a nikoho, žádné politiky a myslitele, kdo by takové cíle načrtli a představili je voličům a získali pro ně podporu. „Snad jen v Estonsku, kde teď zavádějí euro a už přemýšlejí, co podniknou dál. Tam je vidět opravdovou snahu něco změnit, i v krizi,“ popisoval jsem svoji nedávnou zkušenost.

Chris se usmál. „Tak vidíš, že to jde vidět optimisticky.“

III.

Minulost je v Maďarsku tématem současnosti. Ale neplatí to všeobecně. Facebooková stránka „Maďaři a Slováci, kteří k sobě necítí nenávisť“ měla po dubnových volbách během tří týdnů více příznivců než stránky několika maďarských médií.

Platí to ale pro vládu. V den 90. výročí podpisu Trianonské smlouvy maďarský parlament schvaloval deklaraci o dni maďarské sounáležitosti, zároveň ale kvůli stupidním výročkům dvou představitelů nové vlády padaly maďarské cenné papíry a forint. Vláda strany Fidesz, která se přes rok chystala na převzetí moci, neměla žádný ekonomický program, který by představila. A to je země závislá na zahraniční půjčce.

Své severní sousedy, Slováky, používají maďarští nacionalisté jako vhodného fackovacího panáka. Tendence hledat společného nepřítele jsou ale v maďarské společnosti mnohem nebezpečnější a netýkají se jen Slováků. Mladá socioložka Ágnes u piva v restauraci Černá díra (na místě,

kde v centru Budapešti mělo stát národní divadlo, ale zbylo po něm právě jen toto) pravila: „V maďarské veřejné debatě jsou Slovinci až někde dole. Na vrcholku jsou Romové, pak Židé, pak Trianon a pak možná Slovinci.“

Noviny tou dobou propíraly případ Maďara z východní části země, který několik let bránil svůj majetek (zejména plody své zahradnické a zelinářské píce) před romskými sousedy. Až to nevydržel, došel si k nim do domu a začal křičet na jedinou přítomnou členku rodiny. Snad padla i facka. Rodina se mezitím seběhla a utloukla ho k smrti.

Témat pro třetí desetiletí je hodně. Romská menšina. Soudnictví. Boj proti korupci. Budování znalostní ekonomiky. Reforma penzijních systémů. Jsou to dostatečně „velká témata“? Dají se na nich vystavět „velké ideály“? Tak velké jako ty, které poháněly změny po roce 1989, jež země mezi Baltem a Jadranem natlačily do Evropské unie a NATO, jež způsobily, že volby jsou opravdovou politickou soutěží a že ekonomiku pohání trh, a nikoli stát? „Realitou života se stala určitá ‚šedivost demokracie‘ – žádná revoluce na obzoru, opatrnost a skepse v tom, čeho se dá skutečně dosáhnout. A realitou je – určitě nejen u nás – nepřítomnost velkých lídrů,“ píše Martin Bútora ve skvělé knize *Kdo jsme? Mentální mapy Slovenska*.

Ale není právě tento stav přesně to, čeho jsme chtěli dosáhnout? Není debata o reformě penzí, stavu justice či romská otázka luxus, který si nemohli dovolit naši rodiče a prarodiče, protože až příliš často řešili otázku fyzického přežití, emigrace nebo existence státu, v němž žijí?

Z velké části je tato kniha o překotném vývoji, kterým jsme k této nudě došli.

Mezi Bruselem a Gazpromem

I.

Z kyjevského letiště vyjela 9. ledna 2009 podivná kolona. Směřovala do centra města a podle limuzín se dalo usuzovat, že jde minimálně o prezidenta. Ano, opravdu, uprostřed té kolony seděl za volantem jednoho z vozů prezident Viktor Juščenko, na sedadle spolujezdce tehdejší český premiér a předseda Evropské rady Mirek Topolánek a na zadním sedadle premiérka Julie Tymošenková. Přítomní bodyguardi i diplomaté se shodli, že nikdy nejela prezidentská či premiérská kolona tak pomalu. Ukrajincům šlo o hodně – o pověst solidního partnera a možnost získat peníze z Bruselu. Bylo to uprostřed nejvážnější krize v dodávkách ruského plynu přes Ukrajinu, uprostřed studené zimy, kdy ve střední Evropě několik zemí opravdu pociťovalo nedostatek topiva, na Slovensku se zastavovala výroba, v Bulharsku nechodily děti do školy a v nemocnicích zahřívali miminka elektřinou.

Bylo to v situaci, kdy Evropská unie hrozila slovy směrem ke Kyjevu a Moskvě, kdy byla v sázce důvěra vůči Ukrajině

a tamním věčně rozhádaným politikům. Nepřátelé na život a na smrt a zároveň spojenci Viktor Juščenko a Julie Tymošenková chtěli ukázat vyjednavaci Mirku Topolánkovi, jak jsou jednotní a jak odpovědně krizi řeší.

Česká delegace už byla svědkem potyčky ochranek jednotlivých ukrajinských státníků na letišti, kde se Ukrajinci hádali, kdo tehdy úřadujícího šéfa Evropské unie přivítá. Když potom česká předsednická delegace zasedla k uzavřenému jednání, na kterém – slovy českého vyjednavče a velvyslance pro energetickou bezpečnost Václava Bartušky – „kdyby pohledy vraždily, tak jsem dávno mrtvý“, vypadávala premiérka Tymošenková stále častěji z role, kterou před většinou evropských politiků hraje díky svým holčičím copům.

Jak později potvrdilo několik svědků nezávisle na sobě, vždy suverénní premiérka se během jednání proměňovala. „Vy máte ale dobré informace,“ pravila asi po půl hodině jednání. „Vy tedy máte velmi dobré informace,“ divila se po hodině. Po dvou hodinách: „Vy máte vynikající informace!“ Šlo o to, kdo vlastní jaké podíly v přepravních společnostech a kdo, kde a jak určuje ceny a opravdu ovlivňuje tok plynu – a kdo koho utahováním kohoutků vydírá.

Plyn sice nezačal téct druhý den, ale všeobecně je vyjednávací mise Mirka Topolánka do Kyjeva a do Moskvy hodnocena jako jeden z nejsvětějších bodů českého předsednictví – pravda, za vydatné pomoci německé kancléřky Angely Merkelové, které Vladimir Putin zvedne telefon vždy. Europrezidentura ale nedlouho po oné ukrajinské noci skončila neslavně mezinárodní ostudou pro celé Česko.

Jaké plyne z oné noci a udivené copaté premiérky poučení? Především to, že v prostoru mezi Bruselem a Gazpromem, mezi Moskvou na jedné a Berlínem a Paříží na druhé straně nám nezbyvá nic jiného než právě ony informace, aby nás někdo bral vážně.